

Helikopterpénz és alapjövedelem, vagy munkalapú társadalom?

*A munkabér, a segély, a hitel és a mennyiségi lazítás
rövid története*

Vargha, Bálint Tamás

Állami Számvevőszék

balinttamsvargha@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ

A koronavírus-járványt követően – különösen mielőtt az infláció ennek az időszaknak egyik meghatározó tényezőjévé lépett elő – több válságkezelést célzó javaslat is szóba hozta az univerzális alapjövedelem lehetőségét, amelynek fedezetét a jegybanki pénzteremtés jelentheti. Az alábbi írás műfaja esszé, amely arra tesz kísérletet, hogy a helikopterpénzzel és az alapjövedelemmel kapcsolatos felvetések politikai gazdaságtani jelentését és következményeit ragadja meg. Nem spórolható meg, hogy az érték-, a munka- és a pénzteremtés történetébe is visszailleszük ezt az alapvetően elosztási kérdésként bemutatott javaslatot. A helikopterpénz ebben a fénytörésben az extenzív növekedés egyik új paradigmájának látszik, amely első pillantásra pénzügyi innováció, azonban paradox módon az érték inkább prekapitalista képzetével mutat rokonságot. A helikopterpénz emellett olyan munkabért helyettesítő transzfer, amely nem ad választ a munka helyén megjelenő társadalmi és szimbolikus ürre. Szociális eszközként tűnik föl, miközben csak termelés és fogyasztás globális kettéválasztásán nyugodhat. A helikopterpénz a mennyiségi lazítás folytatása más eszközökkel, amely kendőzetlenül mutatja meg a pénzteremtés motivációit. Az 'érték munka nélkül', a 'gazdaság ember nélkül' gondolatkísérletének nyitánya.¹

KULCSSZAVAK: helikopterpénz, hitel, pénzteremtés, mennyiségi lazítás, jegybank, kereskedelmi bank

JEL-KÓDOK: B52, D33, E12, E42, E49

DOI: https://doi.org/10.35551/PSZ_2022_1_3

A MUNKABÉR

A munkabér történelmileg egyik legjelentősebb funkciója, amellyel, hogy adott szinten biztosítja a munkaerő-tulajdonosok önújratermelését – ahogy ezt a fogyasztáson keresztül teszi. A munkaerő a kapitalizmus klasszikus változatában szükségképpen fogyasztóként is megjelenik: nem csupán értéket állít elő, de az előállított érték iránti kereslet alanyaként is színpadra lép, így nélkülözhetetlenül járul hozzá ahhoz, hogy az érték értékesüljön.

A kapitalizmusnak ezt az első pillantásra önfenntartó, körbeforgó, dialektikusan összekapcsolt módon dinamikus természetét ismerhetjük fel *Schumpeter*, *Marx* vagy akár *Keynes* elméleti belátásaiban. Ezen elképzelésekben közös, hogy az érték (vagy gazdasági növekedés) – amely előáll – a termelési viszonyokon belülről jön létre, legyen annak központja a produktív munka vagy az *entreprenőr* innovációja.²

A kapitalizmus második világháborút követő nyugati változatában a munkaerő termelő és fogyasztó dimenziója jó ideig kéz a kézben jár. Míg az egyes munkaadó, a tőkés a bérek alacsonyan tartásában érdekelt, a kollektív tőkés (amelynek érdeke az államban ölt testet) már a bérek észszerű mértékű növelésében. Ennek történeti formái az érdekegyeztetés, a béralku, és kihordozója a nyugat-európai keynesi-elveken (is) nyugvó jóléti állam. Az, hogy az ipari munkásságra fogyasztóként is szükség van, indokolja a kapitalizmus jóléti formáját és egyben a társadalmat pacifikáló megoldás is.

A munkabér hanyatlása

Ezt a klasszikus típust több, egymással párhuzamos jelenség rendezi át. Az egyik tendencia, – amely jelenünkig elnyúlik – az, hogy a technológiai fejlődés, az automatizáció átalakít-

ja a munka szerkezetét, a munkaköröket, így a munkaerő egy része feleslegessé válik.³ Munkát nem végezvén a populáció egy része munkabérre sem jogosult, így nem vehet(ne) részt a fogyasztásban sem. A másik történelmi tendencia az, hogy egyes produktív (például ipari és így környezetszennyező) munkák egy része a globális perifériákra, az alacsonyabb munkabér környezetébe települ át. Így megint csak kiesik a kapitalizmus centrumában a munkabér, és ilyen módon a fogyasztás egy része is. Bár ezt értelemszerűen a harmadik világban megjelenő munkaerő-fogyasztó részben pótolhatja, alacsonyabb bérszínvonalával és eltérő fogyasztási profilja miatt teljes mértékben mégsem léphet a helyébe. Emellett a második világháborút követően a nyugati társadalmak demográfiája és az amerikai álom viszonylagos sikere is közrejátszott abban, hogy a fogyasztás súlya a centrumban átalakuljon: A bérből élők megtakarításai egyfelől egyre inkább emelkedtek, másfelől a lakosság öregedése következtében szélesedett is a tipikusan megtakarító pozícióban lévők csoportja.

A világgazdaság centrumában ennek nyomán kieső fogyasztás visszapótlására – a teljesség igénye nélkül – több történeti/elméleti modell is kínálkozik:

- segély,
- hitel,
- mennyiségi lazítás,
- helikopterpénz, alapjövedelem.

Segély

Az, hogy a jóléti államok nagyvonalú szociális intézkedésekkel ellensúlyozhatják a kieső munkabérek miatt megcsappanó keresletet az egyik legkézenfekvőbb válaszlépés. Ennek számos erénye mellett, mégiscsak az az eredménye, hogy a kapitalizmustól idegen elv szerint történik a kompenzáció elosztása: az nem munkateljesítmény és érdemalapú, hanem az

állam aktuális szociális politikájának függvénye. A demokratikus politikai rendszerekben nehezen kezelhető ellentmondásokhoz vezet, hogy a relatív anyagi biztonsághoz jutó állampolgárok széles csoportjai közvetlen függenek az állam szociális intézkedéseitől. A szociális jótétemények forrása pedig elméletileg nem nagyon lehet más, mint a globális többlet egy részének elsajátítása és állami eszközökkel történő újraosztása, illetve az állam eladósodása. A segélyek úgy növelik a vásárlóerőt, hogy közben a bérköltségek nem emelkednek, természetesen ezt is meg kell fizetni, de az adók emelésén keresztül. Innen a jóléti államok fenntarthatatlanságáról szóló állítások eredete és az a belátás is, hogy ez a szolidaritásra hivatkozó modell csak bizonyos globális egyenlőtlenségek árán tartható fenn.

Hitel

A megcsappanó kereslet kipótlásának egy másik lehetséges módozata és a XXI. század első évtizedeiben meghatározóvá váló formája, a lakosság számára közvetlenül nyújtott kereskedelmi banki hitelkihelyezés felduzzasztása. A hitelek jelentős része természetesen a munkabérrrel rendelkező alsó középosztályokhoz áramlik, de különösen az Egyesült Államokban kikísérletezett radikális formája az érdemi hitelképesseggel nem rendelkező társadalmi csoportokhoz is eljutott. A hitelezés felfutása aztán közismert módon torkolt a 2008-as pénzügyi válságba, amely legalábbis egy időre a keresletlénkítés ezen formáját némiképp háttérbe szorította. A hitelezés tömeges bevetését a keresleti oldal fenntartása érdekében nem túlzás privatizált-keynesianizmusként megnevezni (vö. Crouch, 2009).

Pontosan ebből a perspektívából visszas a később beköszöntött krízist a könnyelmű adósok nyakába varrni, hiszen az lényegében a hivatalos állami és pénzügyi politika rangjá-

ra emelkedett gazdasági modell volt, megtárogatva a szabályozói és a monetáris politika teljes eszköztárával a fogyasztást és a hitelkihelyezést egyaránt elősegítő manipulatív marketinggel.⁴

A kereskedelmi banki hiteleken keresztül fenntartott kereslet egy monetáris innováció kiteljesedését is elhozta. Lényegében azt, hogy a pénzmennyiségre a kötelező banki tartalékráta megkötéseiről egyre inkább leváló, a kereskedelmi bankok privilégiumaként megjelenő pénzteremtés lett a legdöntőbb hatással. Ha valakinek kétségei támadnának afelől, hogy itt valójában miről is van szó – világosan fogalmaz *Jakab és Kumbhof* (2018).⁵

A folyamat több lépésben ment végbe, az első a kereskedelmi banki pénzteremtés a folyószámla-hitelezés révén (a pénzt pénzre szóló követeléssel helyettesítik). Ezt követően a derivatívák alkalmazása, amelynek során a pénzre szóló követelést a pénz hozamára szóló követeléssé transzformálják. Mindez jelentős elszakadást jelent a reálgazdaság folyamatától, egyfelől, mert nincs mennyiségi korlátja, másrészt mert a derivatíva árfolyama függetlenedhet a valós gazdasági folyamatoktól. A két jelenség összekapcsolódik, hiszen ha az adós nem fizeti vissza az adósságát, csak annak kamatait törleszti, akkor olyan hitelezőre van szükség, aki csak a „kamatokra hajt”, de a pénzt lényegében nem kéri vissza, hanem újra és újra befekteti. A hitelek révén megjelenő stimulus forrása tehát fedezetlen hitelpénz, (a pénzügyi válság kezelése nyomán majd államosított, közösségivé tett) adósság. Ugyanakkor a hitel és a kamat visszafizetésének kötelme valamilyen érdemalapú teljesítménykényszert, a jogi kötelezettségek szintjén meghagy a rendszerben, még ha hallgatólagosan lényegében minden szereplő le is mondott arról, hogy az adósságot bármikor is teljes mértékben visszafizetnék. Ám az óhatatlan veszteségekért végül valakinek helyt kell állnia. Úgy tűnik egy ilyen rendszer csak annak az árán

tartható fenn, ha a kismegtakarítók profitját időnként lecsapolják, vagy pénzügyi válsággal, vagy negatív reálkamattal.

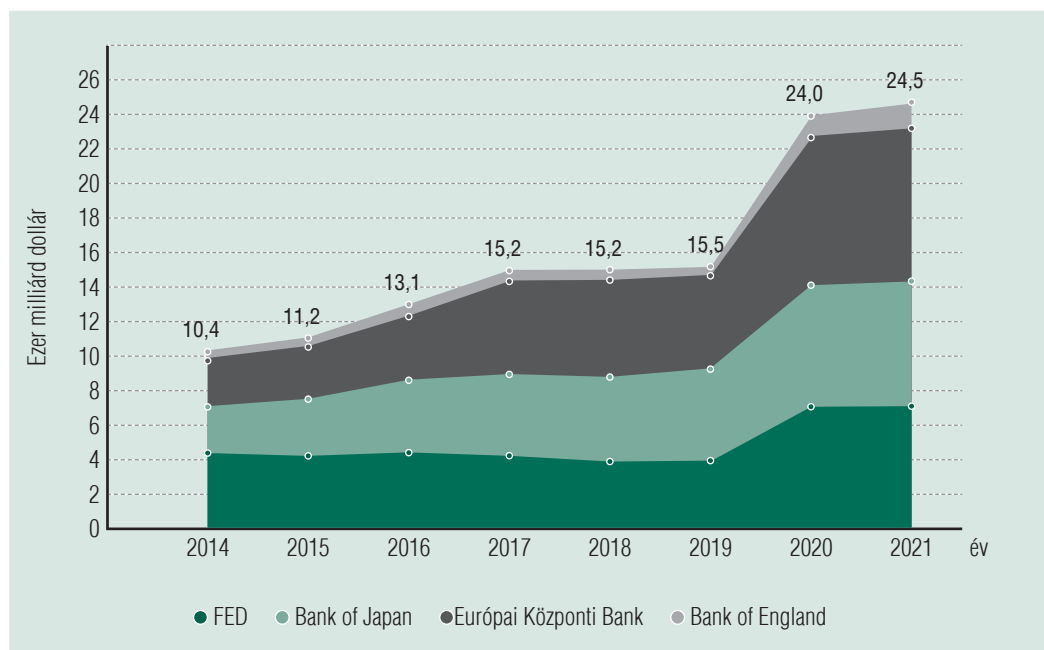
Mennyiségi lazítás

A 2008-as válságot követően a világ vezető pénzügyi és gazdasági erőcentrumai nem a kockázatosnak bizonyult hitelezés forrásaiknak kiapasztása, hanem új lelőhelyek felkutatása mellett döntöttek. Mit lehet tenni, ha már a kamatok nullaközeli szinten vannak? A keresletlénkítés globálisan mintává váló legjellemzőbb formája az úgynevezett mennyiségi lazítási politikák térnyerése volt, a FED és más globális kulcsvaluták jegybankjai nyomán (1. ábra).

A megoldás lényege abban állt, hogy el kellett tekinteni attól a klasszikus tilalomfától, hogy a jegybank részt vegyen az állami költségvetés finanszírozásában. A jegybankok nagy léptékben vásároltak államkötvényeket, így bővítették a pénzügyi mozgásteret és tették likvidd a piacokat, amelynek eredményei változatos csatornákon jelenhettek meg keresletként. A mennyiségi lazítás forrása nem a kereskedelmi banki szinten ex nihilo előállított likviditás, hanem lényegében a jegybankok pénzteremtési joga. A *Yannis Varoufakis*-tól származó jellemzés szerint 2008-at követően a kapitalizmust lényegében a mennyiségi lazítás lélegeztető gépére kötötték. A jegybanki pénzinjekció peremfeltétele volt, hogy ne keletkezzen infláció, amelyet – legalábbis elméletben – azzal a keynesi-állítással vélték elhárítani, hogy

1. ábra

A VILÁG NÉGY, A PÉNZPIACOKRA LEGNAGYOBB BEFOLYÁSSAL BÍRÓ KÖZPONTI BANKI INTÉZMÉNYEINEK MENNYISÉGI LAZÍTÁSAI 2014–2021 KÖZÖTT (EZER MILLIÁRD DOLLÁR)

Forrás: saját szerkesztés, www.atlanticcouncil.org

a pénzkínálat bővülését követi a reálszféra bővülése is.⁶ Azt, hogy ténylegesen nem volt jelentős infláció elősegítette az is, hogy valóban nagyarányú költségcsökkentés is végbe ment a világban (digitalizáció, anyag- és energiahatékonyság, a termelés áttelepítése olcsóbb bérű országokba).

Helikopterpénz és alapjövedelem

A Covid-19-világjárványt követő gazdasági újraindítás szükségserűségei adtak aktualitást (például Bihari, 2020): a mennyiségi lazítás, a privatizált keynesianizmus és a segély egy új kombinációjának. A közvetlenül a fogyasztókhoz eljuttatott helikopterpénz tehát nem más, mint egyfajta mennyiségi lazítás az emberekért (lásd Mencinger, 2017). Ebben a megvilágításban jól látszik, hogy az agresszív pénzteremtés új gyakorlatait miként lehet altruisztikus, szociális érvekkel alátámasztani. A helikopterpénz és az alapjövedelem (Universal Basic Income, UBI) javaslata tehát úgy kívánja a kereslet oldalát megtámogatni, hogy ingyenesen és ellentételezés nélkül ír pénzt jóvá a lakosság (egy politikai közösség) minden egyes tagja számára. A helikopterpénz tehát nem segély, nem kell hozzá rászorultnak lenni, nem hitel, nem kell visszafizetni, nem munkabér, nem kell érte munkát végezni. A megoldás kendőzetlen célja a keresletélénkítés. Az alapjövedelem melletti érvek rámutatnak arra, hogy az nem más, mint a mennyiségi lazítás logikus folytatása más eszközökkel. Ha korábban kritizálható volt, hogy a jegybanki pénzinjekciók a pénzügyi és vállalati szektornál csapódtak le, az most érv lehet amellet, hogy a pénzkínálat növelése közvetlenül vegye célba a lakosságot. Az eseti helikopterpénz – mint egyszeri juttatás – összekapcsolódik az alapjövedelem követelésével, amely ugyanezen elvek mentén ezt a keresletteremtést a gazdasági működés mindennapjainak főszabályává tenné.

DISZKUSSZIÓ

A rövid és minden részletre természetesen ki nem terjedő áttekintést követően érdemes el-
töprengeni a következményeken is.

A szimbolikus tétek átrendeződése

A helikopterpénz és/vagy a UBI kritikusai elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy az elosztás a segélyhez hasonlóan nem érdemalapú, amely a kapitalizmus keretei között minimum igazolásra szorul. Ez nem mellékes szempont, hiszen a munkaerő-kínálatot a gazdasági ösztönzők és az ehhez kapcsolódó morális, szimbolikus tétek finom rendszerének összjátéka egyaránt alakítja. De nem ragadja meg a probléma teljességét. Nem csak arról van szó, hogy egy ilyen elosztás – mint egyenlőségelvű társadalmi kísérlet – versenyképtelenséget, hatékonytalanságot szülhet és nem ösztönöz. Egy erre kondicionált társadalmi értékszerkezetben a munkabér – mint materiális kompenzáció – mellett paradox módon a munka maga is nyújt egy nem materiális, szimbolikus kompenzációt: önjutalmazó. Emellett azt is tudjuk, hogy milyen mentális károkkal jár, ha valaki a boldogulását transzferektől, segélyektől vagy a szerencsétől várja: az így kialakuló külsőkontrollis attitűd maga is tartósítja rászorultságot (Németh, 2019). Tehát a probléma inkább úgy fogalmazható újra, hogy a helikopterpénz és a UBI nem akar választ adni arra a kérdésre, hogy egy, a munkabér vásárlóerejét helyettesítő transzfer, hogyan foltozza be a munka(bér) helyén maradt szimbolikus űrt?

Nem csupán arról van szó, hogy a munka alapeleme az érdem, hogy igazságosnak tekintett kompenzációt kap a dolgozó (amelynek igazságos mértéke természetesen mindig vitatható, hiszen az, az éppen aktuális társadalmi erőegyensúly függvénye), hanem arról, hogy az érdem és az igazságosság egyik alapvető para-

bolája a munka. A munka az egyik olyan alapvető viszony, amelyen keresztül az igazságos, a méltányos fogalmához hozzáférünk, arról vagy annak hiányáról tapasztalatot szerezhethetünk, azt megértjük. (Ahogyan például az evangélium tanítása nyomán a szeretet általános erkölcsi képességét, a testvéri szeretet személyes élményének analógiájára fedezzük fel magunkban.)

Fogyasztás és munka kettéválasztása

A történeti áttekintés alapján legalább ennyire jelentős következmény, hogy a helikopterpénz megoldása abba az irányba mutat, amely egyes társadalmak szubjektumait egyre inkább kizárólag (alanyi jogon) fogyasztóként konstruálja meg, míg a globális (dél és kelet) társadalmiban zajlik az értéktöbblet előállítás.

Munka és fogyasztás kettéválasztásával függ össze az a kérdés is, hogy vajon mi lesz a UBI nyomán bővülő⁷ szabadidő sorsa. Miközben a hagyományos jóléti követelés 'nyolc óra szórakozás és nyolc óra pihenés' tartalmával töltene fel a szabadidőt, tehát a munkaerő önjratermelésére vonatkozó, a gazdaságon kívülinek tetsző tevékenységet idealizálja, a kapitalizmus fogyasztói formájában a szórakozás és pihenés pénzzel közvetített viszonyokban, javak fogyasztásaként realizálódik. Termelés és fogyasztás kettőségét reprodukálja az időben a munkaidő és a szabadidő kettéválasztása.⁸ Könnyen belátható, hogy a UBI bevezetésével felszabaduló szabadidő tehát valójában a fogyasztásra fordítható idő és energia bővülését jelenti.

Az, hogy a munkát és fogyasztást egyetlen társadalmi szubjektum hordozza, egy adott történelmi pillanatban korlátként, leküzdendő akadályként jelentkezett, elsősorban azért, mert a munka költségei egy ilyen közegben nem faraghatók le anélkül, hogy annak a fogyasztás és a társadalmi béke ne lássa kárát. A munkabér szerepének helyettesítését ígérő innovációk végső soron egyetlen cél felé tör-

nek: hogyan lehetséges a munka és a fogyasztás egyetlen társadalmi szubjektumban történő megjelenését kettébontani? Hogyan lehetséges egyes társadalmakon belül tartani a fogyasztást, miközben a többlet előállítása más társadalmakban történik? Erre a történelmi feladványra nincsenek kész válaszok, de nem kétséges, hogy egy ilyen radikális globális munkamegosztás csak globális policyming és annak költségei mellett képzelhető el.⁹

Ennek fényében nyer értelmet az is, hogy a magyar kormány a koronavírus-válság kapcsán is hangoztatott 'munkaalapú társadalom' tételének milyen jelentései vannak: normatív elsősorban az, hogy a munkaalapú társadalom felfogása a munka és fogyasztás tényezőit a kapitalizmus klasszikus modelljéhez hasonlóan, egyetlen társadalom keretein belül kívánja tartani. Faktuálisan pedig az a jelentése, hogy a kelet-európai társadalmak nincsenek abban a helyzetben a globális munkamegosztásban, hogy a fogyasztói modell kizárólagossága elképzelhető legyen, adott esetben a nemzetközi szakosodás ilyen jellegű átalakulásának kárvallottjai lennének, így az érdekében sem áll.

Érték *ex nihilo*?

Eddig elsősorban arra irányítottuk a figyelmünket, hogy az egyoldalúan fogyasztóként elképzelt társadalmak létét feltételezi az elsősorban termelő társadalmakból érkező értéktranszfer. Itt az ideje szemügyre venni, hogy mi van akkor, ha komolyan vesszük azt felvetést is, hogy a helikopterpénz és a UBI megjelenési formája nem más, mint a semmiből előállított (jegybanki) pénz. Előrebocsátva, hogy a két megközelítés nem mond ellent egymásnak, könnyen lehet, hogy a semmiből teremtett pénz az az ideológiai maszk, amely a globális újraelosztás új formáját leplezi. Mindezzel együtt fontos a semmiből teremtett pénz állítását komolyan venni és annak összefüggéseit

is végiggondolni, mivel a felvázolt fejlődés egy másik lehetséges tanulsága a gazdaság működésében az érték megjelenésének természetével kapcsolatos: A 21. század kapitalizmusa – a korábbi évszázaddal ellentétben – egyre kevésbé kelti azt a látszatot, amely szerint az érték elsősorban belső gazdasági tényezők viszonya és összműködése nyomán jön létre. Ez azonban nem újdonság, inkább egy prekapitalista mintá visszaterése.

Így gondolta el az értéket például a nagy földrajzi felfedezések Európája. A világ korlátlan nyersanyaglelőhely, a gazdagság forrása pedig a szerzés. Az európai dinasztiák és merkantilista királyi kamarásaik a felhalmozott nemesfém mennyiségében mérték sikerüket. Az európai és az Európán kívüli szűzföldek, nemesfémlelőhelyek feltárása, új kontinensek kiaknázása természetesen nem volt kockázattól és befektetéstől mentes vállalkozás. A kívül elterülő természeti világ mégis uratlan jószágként, senkiföldjeként és végtelenként jelent meg az elsajátítók képzeletvilágában.

De a gazdaságtörténet személhető úgy is, amely azt sugallja, hogy a gazdaságban időről időre szükség van nem ellentételezett inputokra, pozitív externáliákra. Ilyenek a természeti erőforrások: a nemesfém, az esőerdő, a világóceánok. Ilyenek a gazdaságon kívüliként tételezett társadalmi erőforrások is: a háztartás, a család reprodukív munkája. A semmiből megjelenő érték szerepét töltik be tulajdonviszonyok radikális politikai, forradalmi átalakításai is: a bekerítések, *Enclosure*, a rabszolgamunka megjelenése a XVII. században nyugaton, és a XX. században a Szovjetunióban, a jobbágy- és rabszolgafelszabadítások a modernitás történetében, az államosítások 1945 után Nyugaton és Keleten, a privatizáció 1979 után Nyugaton és Keleten. Ezek a gazdasághoz képest külső, hiszen politikai, gazdasági katalizmákból származó impulzusok mintegy varázsütésre teszik hozzáférhetővé az erőforrásokat, termelőeszközöket, a munkaerőt a ka-

pitalizmus¹⁰ éppen kifejlődő alakváltozata számára. Miközben a többlet ilyen beáramlása a gazdaságba valóban közvetlenül nem ellentételezett, kárvallottak szép számmal akadnak.

Érdemes látni, hogy a helikopterpénz mögött megbúvó értékfogalom rokon ezzel a felfogással. Külső inputnak látszik tehát a minden megkötés nélkül teremtett fogyasztási pénz (helikopterpénz) teremtése is. A *Milton Friedman-tól* (Friedman, 1969) származó metafora is egy *deus ex machina* külső beavatkozást, a semmiből kívülről a rendszerben megjelenő értékfogalom lehetőségét sugallja.¹¹ Bár a kereskedelmi banki hitelezés során teremtett pénz is szigorú értelemben a semmiből keletkezik, és de facto a fogyasztást szolgálta, ahhoz formálisan mégis fedezet és kamatfizetési kötelezettség társult, a mennyiségi lazítás során keletkezett pénz szintén államadósságként, vagy más hozammal bíró eszközön keresztül jelent meg a gazdaságban.

Az alapjövedelemként megjelenő helikopterpénz azért fontos evolúciós állomás mert először manifesztálódik és válik áttetszővé a pénzteremtés korábbi időszakokban rejtve maradt célja a maga nyersségében. A helikopterpénz és az alapjövedelem eszköze tehát mintha elsődlegessé és egyben állandóvá kívánná tenni a gazdaság külső betápláláson nyugvó növekedésének modelljét. Erre a pénz (számlapénz, digitális jel) ideális eszköznek tűnik, hiszen az látszólag minden mennyiségi megkötöttség nélkül korlátlanul felszaporítható, látszata szerint nincsenek a végességben rejlő kötöttségek és nem kell elvenni sem senkitől. A helikopterpénz az extenzív növekedés új paradigmája.

A pénzfunkció változásai és az infláció

Az értékfogalom átalakulása mellett egy további következménnyel is számot kell vetni: ez nem más, mint a pénzfunkció változása. Ahogy erre korábban utaltunk a pénzforma evo-

lúciójában a pénz és az áru fokozatosan eltávolodnak egymástól (*lásd 2. ábra*):

- a pénznek (aranypénz) önálló értéke van,
- a pénz (papírpénz) fedezete az arany,
- a pénz (papírpénz) árura szóló követelés (fedezete a növekvő árumennyiség),
- a pénz (hitelpénz) pénzre szóló követelés (fedezete a megtakarítás),
- a pénz (derivatíva) a pénz (tőke) hozamára szóló követelés (fedezete a gazdaság növekedésébe vetett hit).

A helikopterpénzként jelentkező alapjövedelemmel az evolúciós folyamat következő állomása, talán az lehet, hogy

- a pénz a fogyasztásra vonatkozó kötelezettség.

Mivel a helikopterpénz igazolását elsősorban az adja, hogy azt fogyasztásra fordítják, ésszerű aggodalom, hogy – különösen egy válság körülményei között, amikor a háztartások hajlamosak inkább megtakarításukat növelni – valóban megjelenik-e az ingyenpénz keresletként. Az ezzel kapcsolatos eredmények minimum elmentmondások.¹² Így a helikopterpénzre vonatkozó javaslatok egy olyan radikális továbbgondolást is csírájukban hordoznak, amely *Silvio Gesell*¹³ egykori javaslatával rokon: vagyis a pénz jóváírásának feltétele, hogy azt egy adott időszak alatt el kell költeni. Ellenkező esetben a pénzt a rendszer visszautalja a kibocsátó számára. Ez, egy adminisztratív kényszereszközökkel működtetett fogyasztási pénz, hasonló az utalványok, vagy a helyi pénzek évtizedek óta működő gyakorlatához. Itt a pénztulajdonos már nem a kapitalizmus szabad fogyasztói döntéseket meghozó szubjektuma, hanem kényszerfogyasztó. Fogyasztásának egyik motorja már nem csupán a marketing, hanem az adminisztratív kényszer is. Ennek nyomán pedig a szuverén által hivatalos fizetőeszközként elismert pénz egységes értékmérő funkciójában korábban nem ismert feszültségek keletkeznek. Miközben a helikopterpénz-tulajdonosok pénze egységnyi idő alatt nullára tud íródni és csak

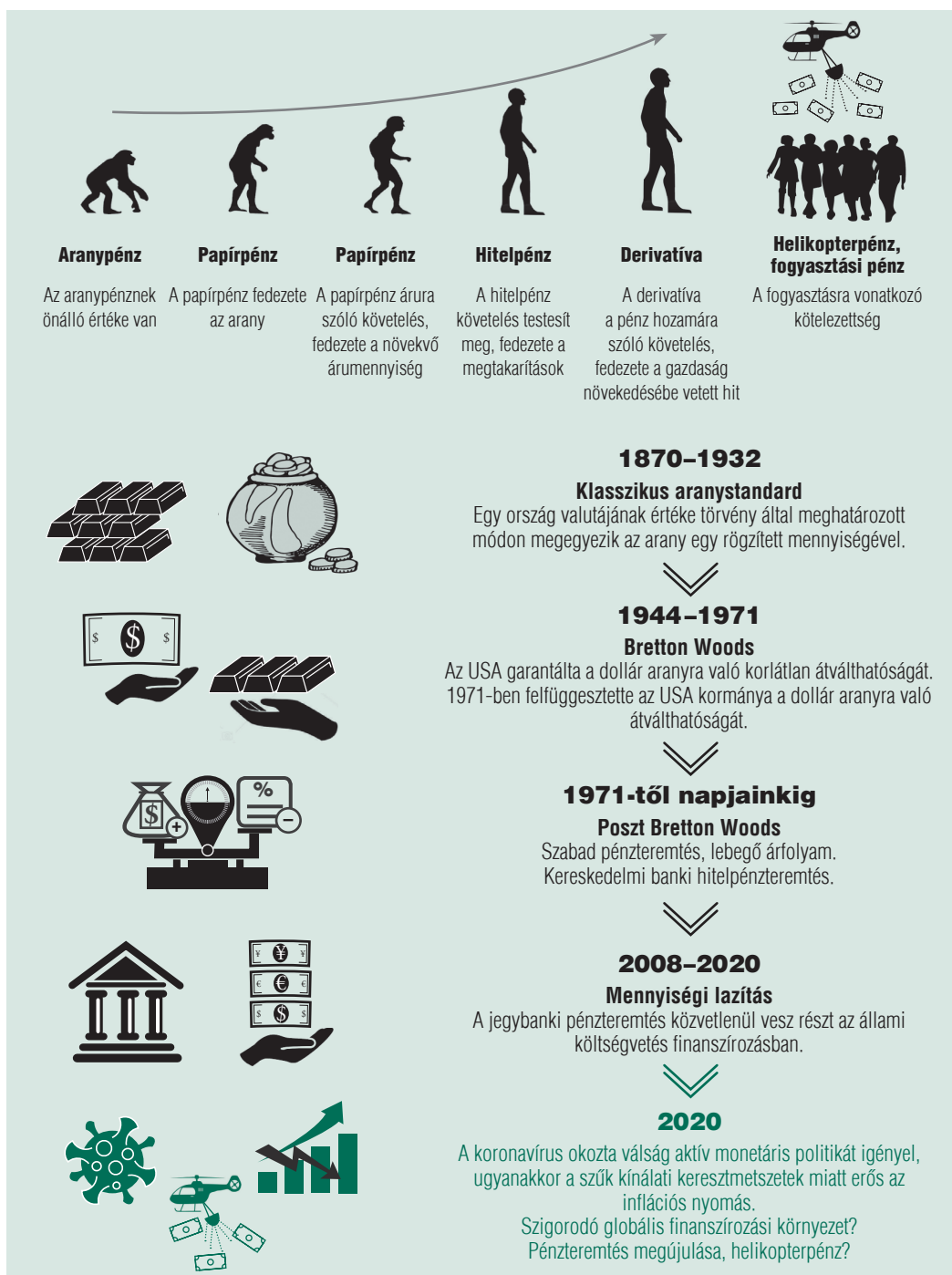
fogyasztásra jogosít, felhalmozásra nem, ezzel párhuzamosan megmarad a gazdagok pénze, amely elvben a megtakarítás formája is lehet, alávetett az infláció törvényének stb.

Az egységes pénzforma logikája miatt azonban a megtakarításként funkcionáló pénz sem maradhat érintetlen. Így válhat a helikopterpénz a megtakarítások elértéktelenítésének az egyik eszközévé is, hiszen minden ingyenpénz rontja a munkával szerzett pénz értékét. Elsősorban mindig az adósnak az érdeke, hogy elinflálja az adósságát és ehhez el kell inflálnia a megtakarításokat is. Mondani sem kell, hogy az állam, mint legfőbb adós, ebben erősen érdekelt. Bár a koronavírus-járványt követő újraindulás első számú világlajdája, az infláció a helikopterpénzhez hasonló javaslatokat időlegesen háttérbe szorította, a jövőt illető bizonytalanság miatt egyáltalán nem zárható ki, hogy komolyan veendő közpolitikai javaslatként időről időre az fel fog bukkanni.

Háború és robotok

Az érték értékesülésével kezdtük. És azzal is fejezzük be. A robot a tőketulajdonos álma és rémálma. Nem kell neki munkabért fizetni. Ámde nem is fogyaszt. Kell tehát valami, ami fogyaszt. A megoldás, amelyet bemutatunk – a munkabér helyettesítése a lakosság széles csoportjaiban transzferekkel – akár átmenetinek is tekinthető. Logikája ugyanis tovább totalizálható: ha az algoritmus képes termelni, vajon nem képes-e fogyasztani is? A robotizációnak ez a közgazdasági feladványa. Nem mondható megoldhatatlannak. Ha a gazdaság nem más, mint a javak termelésének és elfogyasztásának értelmetlen körforgása, amely közben hasznot realizál, abból akár az ember is kikapcsolható. A gazdaság ezúttal már tökéletes, az esendő emberi döntéstől és irracionálitástól mentes öncélként jelenhet meg. Ez persze csak akkor lehet igaz, ha elfo-

A PÉNZFORMA EVOLÚCIÓJA

Forrás: saját szerkesztés

gadjuk, hogy a gazdaság létezhet az emberen kívüli, autonóm szféraként. Ha azonban a gazdaság nem más, mint az ember gazdálkodása javakkal, az érték pedig egy létező társadalmi viszonyrendszer függvénye, a gazdaság többek között emberek és embercsoportok egymás fölött gyakorolt hatalmának az egyik lehetséges kódrendszere, akkor az ember nélküli gazdaság szimulációja talán elképzelhető, de érték aligha. A robotizációnak ez a problémája azonban arra is rámutat, hogy a közgazdasági mainstream lényegében nem rendelkezik értékelméssel és értékgalommal.

A fogyasztás problémájával kapcsolatos másik megoldás pedig igazán régről ismert. Mi más is lehetne az, ami éppen a kellő időben segít a süllyedő profitrátákon, a nagy fogyasztó, amely nem csak az árut fogyasztja el, de akár az állótkét is megsemmisíti, hogy a rombolás után a felhalmozás körforgása újult erővel indulhasson be: természetesen a háború. Ebben a logikában a privatizált keynesianizmussal ekvivalens stimusteremtő erővel bír a militarizált keynesianizmus. A privatizált keynesianizmust bármikor (ismét) felválthatja a militarizált keynesianizmus. ■

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozom Pulay Gyulának, aki észrevételeivel hozzájárult ahhoz, hogy a kézirat teljesebb képet adhasson és további kutatást igénylő problémára is ráirányította a szerző figyelmét.
- ² A különbségekről és a közös pontokról lásd: Wray, L. R. (1999) idézi Keynes: „*I sympathise, therefore, with the pre-classical doctrine that everything is produced by labour, aided by... technique, by natural resources..., and by the results of past labour*” és Samuelson (1983) szellemes összevetését.
- ³ Vö. a robotizációval és a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kortárs aggodalmakat: „*leváltja-e az algoritmus az embert?*” A folyamat természetesen nem egyirányú és a kapcsolat nem lineáris. A robotizáció és a gépesítés lokálisan éppenséggel munkaerőínséget is létrehozhat, miközben a nagy történelmi tendencia mégis a munkaerő kiváltása.
- ⁴ Ez a kép természetesen nem lehet teljes: kifejezetten a „magyar 2008” hatásainak megértése érdekében például további külön vizsgálatot igényel a magyar jegybank akkori kamatpolitikája, uniós kötelezettségeink a „tőke szabad áramlása” fejezet
- alatt, és az uniós csatlakozás időpontjára nélkülözhetetlen bérfelzárkóztatás költségei (lásd: úgynevezett „100 napos program” 2002–2003) és annak költségvetési hatásai.
- ⁵ „*banks are modelled as financial intermediaries whose loans are funded by ex-nihilo creation of ledger-entry deposits that facilitate payments among nonbanks*” (kiemelés tőlem). A pénzteremtésről magyarul lásd Botos (2016), és Bánfi (2016, 2017).
- ⁶ Nem véletlen egybeesés a Modern Monetary Theory-nak (MMT) nevezett postkeynesiánus pénzülmélet felvirágzása, amely lényegében azt állítja, hogy a pénzteremtéssel köztötségek nélkül teremthető a gazdaságban impulzus mindaddig, ameddig ezzel különféle eszközök (így például az adó is) szembeállítják a pénzmennyiség eliminációját (cancellation of money). Az MMT nyíltan az adósság parttalan növekedésének lehetősége mellett száll síkra, ilyen módon így első pillantásra az egyetlen kortárs elméletnek látszik, amely teoretikus eszközökkel is pártfogolja a környezetileg és társadalmilag is „fenntarthatatlannak” érzékelt növekedésalapú gazdasági rendszert. Lásd: Mitchell (2020).

- ⁷ Az emberek az ingyenes pénzügyi transzfer mellett (egyéb tényezők változatlansága mellett) dönthetnek úgy, hogy tovább dolgoznak mint korábban, az ingyenes transzfer mértékével kevesebbet dolgoznak, vagy nem dolgoznak. Ezen modellek lehetséges kombinációit nem vizsgáljuk a UBI-ról szóló irodalom tetemes érvet és információt mozgósít a lehetséges kimenetek megjósolása érdekében. Az alapjövedelem egy lehetséges formájának finn kísérlete, mindenestre nem igazolta a foglalkoztatottságot növelő hatást a kísérleti csoportban (Kela, 2020).
- ⁸ Amely megkülönböztetés merevségét a nem hagyományos munkaformák (például a home office) térnyerése a közelmúltban jelentősen fellazította.
- ⁹ Ahogyan az USA ikerdeficitjének a dolláron keresztül történő globális megfinanszírozása is a globális hatalmi rend igen költséges fenntartására kényszeríti az USA-t.
- ¹⁰ Hiszen kapitalizmus volt a szovjet államkapitalizmus is, amely az állami kényszer útján megvalósított „eredeti tőkefelhalmozáshoz” a tömeges proletarizálás, valamint a tömeges rabszolgamunka kombinációját tökélyre fejlesztette.
- ¹¹ Keynesnél és Schumpeternél is felismerhető a pénzteremtés jelentősége (lásd: Bertocco, 2007), de talán ebben a fogalmi körben helyezhető el Polányi „kettős mozgás” elmélete is, amely az állam szerepében azonosítja be azt, amely nem közvetlenül ellentételezett módon adminisztratív eszközökkel korrigálja a gazdaság működését (munkaerő árát stb.), úgyszólván éppen a gazdaság érdekében (lásd: Polányi, 2004).
- ¹² Egyes kutatási eredmények szerint az ingyenpénz 30–60 százalékát fordíthatják közvetlenül fogyasztásra (lásd: van Rooij és de Haan, 2019; Massenot, 2021).
- ¹³ Az egyébként anarchistának tartott Gesell egyik javaslata a pénz adója, vagyis egy depreciatív pénzrendszer, amely a kor technikai lehetőségeihez mérten a pénz felülbélyegzésével értékkel le és ekként gyorsítja fel a pénz forgási sebességét (lásd Ilgmann, 2015; Blanc, 1998).

IRODALOM

- BÁNFI T. (2016). *A pénz forradalma: a pénzteremtés elmélete és gyakorlata*. Cenzus Bt., 2016
- BÁNFI T. (2017). Észrevétel a Pénzteremtés a modern gazdaságban című tanulmányhoz. *Pénzügyi Szemle*, 62(1), 120. oldal
- BERTOCCO, G. (2007). The characteristics of a monetary economy: a Keynes–Schumpeter approach. *Cambridge Journal of Economics*, 31(1), pp. 101–122
- BIHARI P. (2020). *Helikopterpénz kell Magyarországra a koronavírus ellen*. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200330/helikopterpenz-kell-magyarorszagra-a-koronavirus-ellen-422750>
- BLANC, J. (1998). *Silvio Gesell's Theory and Accelerated Money Experiments* halshs-00119192. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00119192/document>
- BOTOS K. (2016). Pénzteremtés a modern gazdaságban. *Pénzügyi Szemle*, 61(4), 456. oldal
- CROUCH, C. (2009). Privatised Keynesianism: An unacknowledged policy regime. *The British Journal of Politics and International Relations*, 11(3), pp. 382–399

- FRIEDMAN, M. (1969). *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*. Chicago: Aldine, pp. 1–50
- ILGMANN, C. (2015). Silvio Gesell: „A strange, unduly neglected” monetary theorist. *Journal of Post Keynesian Economics*, 38(4), pp. 532–564, <https://doi.org/10.1080/01603477.2015.1099446>
- JAKAB, Z., KUMHOF, M. (2018). Banks are not intermediaries of loanable funds—facts, theory and evidence. *Bank of England Working Paper No. 761*, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3274706>
- MASSENOT, B. (2021). *Helicopter Money will be Spent, Economists Unanimously Find*. <https://www.positivemoney.eu/2021/07/helicopter-money-effectiveness-research-review/>
- MENCINGER, J. (2017). Universal Basic Income and Helicopter Money. *Basic Income Studies*, 12(2), <https://doi.org/10.1515/bis-2016-0021>
- MITCHELL, W. F. (2020). Debt and Deficits—A Modern Monetary Theory Perspective. *Australian Economic Review*, 53(4), pp. 566–576, <https://doi.org/10.1111/1467-8462.12400>
- POLÁNYI K. (2004). *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó
- NÉMETH E. (2019): Segély helyett rámpát – A külső-belső kontroll attitűd és a szegénység kapcsolata. *Annales, Universitas Budapestensis De „Metropolitan”*, (12), 29–46. oldal
- SAMUELSON, P. A. (1983). Marx, Keynes and Schumpeter. *Eastern Economic Journal*, 9(3), pp. 166–179
- VAN ROOIJ, M., DE HAAN, J. (2019). Would helicopter money be spent? New evidence for the Netherlands. *Applied Economics*, 51(58), pp. 6171–6189, <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1613504>
- WRAY, L. R. (1999). Theories of value and the monetary theory of production. *Levy Economics Institute Working Paper No. 261*
- KELA (2020). *Results of Finland's basic income experiment: small employment effects, better perceived economic security and mental wellbeing*. https://www.kela.fi/web/en/news-archive/-/asset_publisher/IN08GY2nIrZo/content/results-of-the-basic-income-experiment-small-employment-effects-better-perceived-economic-security-and-mental-wellbeing